

“ JO VAIG HERETAR DEL MEU PARE EL RESPECTE PELS LLIBRES ”

Primitivo Gómez Senent, és fill de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, pare de la Biblioteca Valenciana. Als 84 anys d'edat recorda la seua vida i la del seu pare amb passió, intel·ligència i versatilitat.

Ha continuat la tradició industrial del

-Un pare empresari, bibliòfil i “activista cultural”, a la seua manera, deu haver deixat una forta petxada en els seus fills?

Els meus germans i jo teníem un pare fill d'industrial, mestre i constructor de molins. Mon pare va ingressar en l'escola de Pèrits Industrials (Instituto General y Técnico) on avui està l'Institut de Batxillerat Lluís Vives. Per circumstàncies de la vida, el meu avi Domingo va enviuar i es va quedar amb quatre xiquets, i com que el meu pare tenia aleshores setze o dèssset anys i el germà que li seguia onze, es va trobar amb la

de València, davant dels Escolapis, per iniciativa de mon pare, ja que facilitava la vida perquè els meus germans anaren a escola. Aleshores mon pare va traslladar a Carnissers tot aquella part de la biblioteca que es referia a la seua nova activitat: l'arqueologia, la investigació i la història, i en una sala que feia d'estudi per a tots, on recorde una taula plegable de menjador gran on estudiàvem i també jugàvem, va començar a formar la seua biblioteca. En un principi era una biblioteca d'estudi, però a poc a poc ell va començar a veure llibres

CONVERSES MEMORABLES

amb

Primitivo Gómez Senent

La intervenció de Luis García Ejarque va ser molt valuosa per tal que s'arribés a un acord entre la Diputació de València i el Ministeri de Cultura, i instal·lar la Biblioteca en el creuer de l'Hospital

Mon pare no tenia darrere cap fortuna, no era un plutòcrata, sinó que la Biblioteca va ser el fruit d'un sacrifici, com un fill més que li costava de criar.

seu pare, de qui ha heretat el respecte pels llibres, com ell en diu. Aquesta proximitat a la lletra impresa el va dur a formar part de les anomenades Missions Pedagògiques de la República, i ja començada la guerra va ser mestre i bibliotecari.

“Ja anem quedant pocs testimonis de l'època de la República –comenta-. La gent més jove que jo ja es va trobar directament dins de la contesa i guarden memòries molt vives d'esdeveniments aïllats, però en som ben pocs els qui encara avui podem donar una informació global del període”.

En els anys setanta Primitivo Gómez Senent i Luis García Ejarque varen ocupar-se dels tràmits que durien el fons de Nicolau Primitiu al carrer Hospital de València, i que permeten a la Biblioteca Valenciana comptar avui amb un valuós tresor.

responsabilitat de donar suport a son pare en el negoci. Ell, per la seua part, havia pensat continuar els estudis, però en un moment donat va haver de fer-se càrrec del taller i pràcticament de la família, ja que el meu avi, que s'havia tornat a casar, estava malalt d'asma i va haver de marxar a viure a Serra. Així que a mon pare se li quedà el deler d'haver fet estudis superiors i haver-se dedicat a la investigació. De fet, ell llegia de tot: sociologia –que era una ciència pràcticament naixent o almenys popularitzant-se en aquell moment- filosofia, i naturalment llibres relacionats amb la mecànica, i xino-xano va anar reunint una biblioteca en el camí de Barcelona.

-O siga que quan vosté va nàixer el seu pare ja anava camí de reunir una gran biblioteca?

Jo vaig nàixer encara a la fàbrica, però aviat vam anar a viure al carrer Carnissers

que anaven per les draperies i que era una llàstima que es pergueren, i els adquiria.

Em va contar una vegada que va comprar una col·lecció dels Furs, que avui està en la Biblioteca Valenciana, i que ell mateix conservava i relligava de nou. Mon pare va conservar sempre els llibres en molt bon estat, quan arribava l'estiu i anàvem a Massarrojos, tancàvem la casa i posava els productes adequats per a la conservació del paper. De fet, quan Paquita Alexandre, Pilar Faus i Carolina Sevilla feren l'inventari del fons Nicolau Primitiu no trobaren mai ni un sol peixet d'eixos de plata que ixen en els llibres. Quan ell rebia a casa catàlegs de llibre de vell demanava de vegades per telèfon l'estat del llibre, encara que ell ja tinguera l'obra en qüestió, o si tenia confiança en el llibreter, demanava que li l'enviara, i si estava millor conservat que l'exemplar que ell tenia, l'incorporava

a la biblioteca i l'altre l'apartava. Quan en tingué una quantitat considerable, va editar els catàlegs *Sicània Antiquaria*, que són uns catàlegs exemplars. Per posar un exemple, l'*Aureum Opus* del fons Nicolau Primitiu és un producte de cinc *Aureum Opus* diferents, de cinc exemplars va triar les pàgines que podien estar un poc tacades i va confeccionar-ne un exemplar. Crec que ha de ser el millor *Aureum Opus* del món, i dels altres, en va fer quatre exemplars més, no és que desaparegueren. Tres d'ells els vengué, i el darrer, al que li

bon dia mon pare es presentà en Lo Rat Penat-d'on seria president en dues ocasions- i allà començà a assistir a una tertúlia a la que acudien, entre d'altres, Francesc Almache i Martínez Aloy, qui fou fundador del Centre de Cultura Valenciana. I a partir d'aquella tertúlia ell es va aficionar a l'arqueologia, i com que ho feia tot seriosament, es va preparar molt, assistia a conferències, llegia molts llibres sobre el tema i començà a freqüentar el Centre de Cultura Valenciana, i quan es donà compte estava ja escrivint sobre el tema. Sembla que el primer treball que publicà sobre

-I després vingué la revista *Sicània*, com va ser aquella iniciativa?

Se li va ocórrer aleshores publicar una revista amb la capçalera també de *Sicània*. I la gran batalla d'ell va ser convèncer la censura franquista a València per poder incloure major proporció dels textos en la nostra llengua, perquè en aquell moment només es permetia el 20% dels continguts en valencià. I així ho va fer, va incloure el castellà per poder continuar escrivint en valencià. Lògicament, el que ell publicava en castellà eren coses interessants per a

El projecte de l'editorial *Sicània* va demostrar que mon pare era un home capaç d'il·lusionar-se als vuitanta anys amb projectes arriscats.

faltava la portada, però ell havia procurat que se'n tragués una reproducció, li'l va regalar a una germana meua.

Més tard, en un moment donat, mon pare va comprar un solar per fer un xalet per a cada fill. Jo veia que passaven els anys i no arribava el torn del meu xalet. Evidentment mon pare tenia un xalet més important que fer: la seua biblioteca. Ell no tenia darrere cap fortuna, no era un plutòcrata, sinó que la Biblioteca va ser el fruit d'un sacrifici, com un fill més que li costava de criar.

- Quan i com li va sorgir la seua debilitat per l'arqueologia?

Com era un home que treballava molt, el metge li havia recomanat que fes llargs passejos. Un germà de ma mare, molt aficionat a l'arqueologia, li va comentar que aprofités per visitar estacions arqueològiques. Fins que un

arqueologia li'l va encomanar el mateix Martínez Aloy. I passat un temps, va ser cap de la secció d'Arqueologia i Prehistòria del Centre.

-A mesura que creixia la Biblioteca, el seu pare també va tenir la iniciativa de crear una editorial, com va sorgir aquell projecte?

Efectivament, l'editorial *Sicània* la va crear quan tenia quasi 80 anys, en 1954, d'ahí que siga també un poc la culpable de què jo no tinguera el xalet -bromes a banda-. L'editorial començà publicant llibres en valencià. Si avui mirem el catàleg trobem llibres de millor i pitjor qualitat perquè ell anava reunint material divers i dispers. En aquells moments, políticament parlant, era molt difícil editar en valencià a València, i de fet, a Catalunya i a les Illes Balears compraven més exemplars dels que se'n venien ací.

València també. Mon pare pogué aguantar la revista en vida durant any i mig, anava fent-se major i portar una revista com aquella duia molts mal de caps, encara que comptara amb Vicent Badia, com a director. Quan desaparegué la revista, encara va continuar fent llibres durant set o vuit anys. Amb l'editorial mon pare volia, entre altres coses, recuperar els autors exiliats amb els qui mantenia correspondència, i així va ser durant uns deu anys. En *Sicània* publicaven molts escriptors que vivien en l'exili aleshores, com va ser Francesc Puig Espert, qui publicà un llibre de poemes. Aquella editorial va demostrar que mon pare era un home capaç d'il·lusionar-se als vuitanta anys amb projectes arriscats, alhora que, disciplinat com era, no deixava de visitar la fàbrica. Mon pare, realment, es mantingué al peu del canó i treballant fins a l'últim moment.

-I respecte al futur de la seua biblioteca. No deixà mai res escrit?

No deixà cap disposició respecte a la seua biblioteca. Ens deixà als dos germans el que havíem de fer després d'ell amb el negoci. El meu germà va morir tres mesos després que el meu pare, i jo era l'únic varó que quedava a la casa. Tots teníem en el cap que un llegat com el que deixava mon pare no podia ser per a ningú en particular, ni cabia tampoc la possibilitat de repartir-se'l. Sabíem que havia de ser per a tothom, encara que mon pare mai havia dit "estic formant una biblioteca, que jo us pregue que el dia de demà..." Mai. Ell veia els seus llibres com una part del patrimoni familiar tan important, que potser donar-ho com si res, sense preveure on anaven a parar, ho hauria vist com un expoli per als seus fills. L'única volta que mon pare va dir alguna cosa que podia semblar-se a un desig fou tenint jo 13 o 14 anys, recents traslladats del carrer Carnissers a la Gran Via. Arribà el dia de Nadal i tot estant en família, es parlà de la "Sort Grossa". Jo, que era molt inquiet i no parava, vaig dir: "anem a fer un joc, cada u ha de dir el que faria si li tocara la loteria" i la gent acceptava eixes bromes meues.

Començà el meu germà, qui va dir que es compraria un cotxe. Aleshores no n'hi havia a penes, el primer cotxe que tingué mon pare duia la matrícula número 2.032. La meua germana –recorde– comentà que se n'aniria a estudiar a Anglaterra, i el meu pare es va quedar parat, dient: "vaja! esta xiqueta". I jo, no sé quina tonteria vaig dir. Quan li va tocar el torn a mon pare, ell va dir: "jo compraria un d'aquells palaus de València, que tanta necessitat tenen de ser restaurats, i allà instal·laria la meua biblioteca –i va afegir– que tinguera les portes obertes". Res més. El testament de mon pare és una cosa dita 40 anys abans de morir-se, i que d'alguna manera, vam ultimar nosaltres, perquè la biblioteca de mon pare havia de ser per al poble valencià.

-Anys després vosté tindria una funció clau a l'hora de donar els fons de Nicolau Primitiu als valencians. Com va ocórrer tot allò?

Després de morir mon pare, guardàrem la biblioteca intacta, per un sentit de justícia, i és que els béns de la meua mare no eren ni tan segurs ni tan suficients perquè pogueren garantir-li una vida solucionada. Ja se

sap com són les indústries. Però ma mare, dos anys abans de morir havia dit: "ai!... jo no vull anar-me'n a l'altre món sense veure la Biblioteca ja muntada". En aquell moment era ministre d'Educación y Ciencia Robles Piquer, i aprofitant una visita seua a València, el meu amic Luis García Ejarque, que era *Comisario del Libro*, li anuncià, després d'haver parlat amb nosaltres, que ma mare tenia decidit escriure una carta d'intencions respecte al llegat de mon pare, en nom d'ella i dels seus fills. Robles Piquer vingué a casa per donar-li les gràcies a ma mare i recorde que li atorgà el Llaç de *Dama de Alfonso el Sabio*, o semblant.

- I a partir d'ací...

Començarem a moure'ns. Jo havia donat ja moltes passes. Havia anat a l'Ajuntament de València, on el meu amic Miguel Ramón Izquierdo, que fou l'últim alcalde de Franco i el primer de la Transició, es va mostrar molt entusiasmada, tot dient que era un llegat magnífic per als valencians.

Però clar, no hi havia locals disponibles i calia buscar un edifici adequat. En aquell moment, el llegat de Serrano Morales, per posar-ne un cas, va estar més de vint anys magatzemat en els baixos de l'Ajuntament en caixes, i no era això el que volíem per als llibres de mon pare.

També vaig estar en la Diputació, parlant amb el meu amic Ignacio Carrau. Ja ens coneixíem d'abans, però jo anava a parlar-hi amb poc d'ànim. Anteriorment, havia consultat la Biblioteca Cervantina, de D. Francisco Martínez y Martínez, adquirida o donada a la Diputació, no ho recorde bé, i vaig veure que allà tenien els llibres gitats, ni col·locats, ni classificats, en les prestatgeries de l'últim pis del Palau de la Generalitat, plens de pols i abandonats.

- I mentrestant... s'aclarien les condicions sota les quals es faria la donació?

Jo m'hi capficava, i tot estant a Santander de vacances amb la família, vaig aprofitar per estudiar el testament de Menéndez Pelayo, que em paregué complicadíssim, però d'on vaig traure bones idees. Aleshores, la intervenció de Luis García Ejarque va ser molt valuosa per tal que s'arribés a un acord entre la Diputació de València i el Ministeri de Cultura, i instal·lar la Biblioteca en el creuer de l'Hospital, al carrer Hospital de València. Parlaven al

principi de Casa de Cultura, i jo no ho comprenia, en una ciutat com aquesta, amb teatres, museus etc, això de casa de cultura era per a mi un invent soviètic per a pobles de 15.000 o 20.000 habitants, que per cert, després se l'han apropiat els americans. Finalment, com que no s'havia creat encara la Generalitat, férem una escriptura a favor de l'estat, sota la condició que els llibres no havien d'eixir mai de València, excepte en cas de guerra o altres circumstàncies extremes, durant les quals havien d'anar forçosament a un lloc dins de la

El meu pare ens va dir un dia de Nadal: "jo compraria un d'aquells palaus de València, que tanta necessitat tenen de ser restaurats, i allà instal·laria la meua biblioteca, una biblioteca que tinguera les portes obertes"

província de València. D'altra banda, vam exigir la composició d'un Patronat, i vam insistir en aquella clàusula que deia que quan es formés una entitat de caràcter autònom, dita Generalitat o Mancomunitat, l'estat espanyol podia i devia transferir totes les obligacions i els drets sobre el llegat de mon pare, respectant sempre els membres de la família dins del Patronat. I evidentment, vam demanar com a condició *sinequanon* que estigués oberta al públic en les hores de treball i estudi, i que comptés amb els facultatius adequats, amb bons índexs de búsqueda i procediments repogràfics, entre altres mitjans tècnics senzills, però necessaris.

-I amb tot això, ja s'havia constituït la Biblioteca Nicolau Primitiu?

Després vingué la part pràctica. Ja he parlat abans de la valuosa tasca

realitzada per Paquita Aleixandre, Pilar Faus i Carolina Sevilla, i que va durar vuit mesos. El cas és que quan faltà mare, la biblioteca encara estava a casa, i molt poc després es va signar l'escriptura del llegat entre els hereus sense cap problema, a l'hora de posar-los d'acord.

-I com es va organitzar aquell trasllat?

Després vingueren els inconvenients materials. Vam haver de traslladar totes les caixes de llibres a un pis, on estigue-

ven una idea del Magisteri completament diferent de com havia sigut fins a aquell moment. Partiem de la idea que el mestre havia de tenir el Batxiller Superior i que el que calia ensenyar al mestre futur era com ensenyar, a més de donar-nos coneixements sobre psicologia, psicometria i pedagogia escolar. I amb tot això, cursàvem tres anys acadèmics i un de pràctic. Tot açò ve a propòsit de les Missions Pedagògiques que havia creat la República i al front de les quals havien posat a D. Manuel Bartolomé Cossío, un deixeble directe del fundador de la Institución Libre de Enseñanza,

Uns companys de Madrid, que ja tenien una certa experiència, i que a més ens van dur el material necessari per treballar: un teatre de guinyol desmuntable, amb el que féiem titelles o porritos, una gramola i una caixa de discos que pesaven un quintal, més una màquina de fer cinema i caixes de pel·lícules de cine mut, és clar, on hi havia documentals i pel·lícules còmiques de Charlot. Recorde haver-me vist seixanta vegades *La Calle de la Paz*.

Vam facturar tot eixe material en el tren fins a Utiel, on teníem concertada una

Tríptic de presentació de la Sala General d'investigació de la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu.

ren un any i mig fins que la Biblioteca, amb les prestatgeries i el trespol fet exprés, va estar a punt per acollir els fons de mon pare.

És clar, allò no podia ser com les vint-i-cinc prestatgeries de roure que tenia mon pare i que ocupaven part d'un pis i la totalitat d'un altre, però finalment els llibres estaven en una Biblioteca amb les portes obertes.

-I vosté, ha continuat la tradició de bibliòfil paterna, sempre buscant exemplars únics?

Tot "lo bo" s'apega també. Però jo sobretot he heretat el respecte pels llibres.

-Va ser aquest respecte el que el va dur a participar en les Missions Pedagògiques de la II República?

Els estudis que jo vaig fer comporta-

Giner de los Ríos. Quan vingué la República jo anava a complir 14 anys, per a nosaltres, els joves d'aquell moment, el Patronat de Missions i la figura de Cossío representava un objectiu i un ideal de primera i férem gestions amb els professors per tal d'ingressar-hi. Així que quan acabí el curs de 1936 vam ingressar Leopoldo Piles, un amic, i jo, i abans que estallés la Guerra vam intervenir en una Missió en els poblets limítrofes entre Conca i València, pobles desconeguts que el nom mateix ja els retrata: Loberuela, Garaballa, Narboneta. Allò era una sorpresa per a la gent d'aquests pobles. Allí no hi havia més noció del que poguéu ser el cinema que el testimoni dels viatges esporàdics d'alguns homes al "Reino", com ells en deien de València, i el dels xics que tornaven del servei militar i contaven meravelles per deixar les xiques del poble bocabadades.

-I com va ser aquella primera expedició?

camioneta per a que ens duiguera el material pels pobles. El primer poble va ser Narboneta i recorde que, ja caigut el sol, arribàrem a creuar un pont que s'havia afonat per una riudeta d'eixes locals i haguèrem d'enviar expedicionaris al poble. Quan tornarem, carregàrem sobre els lloms de quatre mules el teatre de les titelles i totes les altres caixes. Nosaltres ens vam hostejar on poguérem, jo vaig ser un dels privilegiats que va dormir en casa de l'alcalde. Era una casa tan gran —fixeu-vos— que havies d'ajocar el cap per entrar-hi, açò dóna una idea de la modèstia del poble. I allà, junt a la llar, sobre unes màrfegues de pellofes, vàrem dormir Leopoldo Piles, Enriqueta Agut, una xica de 24 anys que li déiem la "mamaita" perquè estava un poc "entradeta en carns" i jo.

-Quins autors i quines obres varen dur a aquells escenaris tan amagats?

Allà recitàvem i escenificàvem romanços castellans antics com *La doncella guerrera* o *Un falso faquir*. El poble era molt agraït, concorria tothom a la plaça. D'altra banda, era tot un espectacle, nosaltres omplíem els carrers de cables per poder pujar l'electricitat des del molí i poder fer funcionar el cinema.

En aquells dies hi havia latent ja un clima de pre-guerra, i quan estallà la guerra, molt poc després, ens vam organitzar per seguir fent missions pedagògiques, però molt diferents. Hi havia molts xiquets eva-

Les pel·lícules que projectàvem en les Missions Pedagògiques era una sorpresa per a la gent d'aquests pobles. Allí no hi havia més noció del que pogués ser el cinema que el testimoni dels viatges esporàdics d'alguns homes al "Reino", com ells en deien de València

quats de Madrid cap ací, acompanyats de professors. A l'escola d'orfes de Correu de Burjassot hi havia xiquets que venien fugint de sa casa per motius de guerra, i que necessitaven alguna cosa que els entretinguera i animara.

-Amb qui va compartir vostè aquelles experiències?

No puc deixar de parlar de les Missions Pedagògiques sense anomenar Maria Moliner, que a més de ser l'autora d'un gran diccionari, per a mi evoca records molt de cor. Jo tenia 19 anys en 1936 i Maria Moliner podria tenir-ne 37 o 38. Nosaltres la consideràvem com una mare. Ella, com un avanç de la confinaça que havíem de tenir uns en altres, ens demanà que li parlàrem de tu i l'anomenàrem Maria, i no *Doña María*, encara que com ella seguia tractant-nos de vosté, és clar, nosaltres també. Maria Moliner havia estat destinada

a València i tenia el seu centre de treball en l'Antiga Escola d'Artesans, un caseró del segle XVII, en el carrer Pintor Sorolla, i on provisionalment es va instal·lar la Biblioteca-Escola.

-Quina va ser la contribució de les Missions Pedagògiques a la creació de biblioteques en aquells anys?

A poques setmanes, per no dir dies, de la República, el ministre de *Instrucción Pública y Bellas Artes*, Marcelino Domingo, un radical socialista que tenia la mania, "santa mania", diria jo, per les escoles i per les biblioteques, va fundar milers d'escoles d'un sol decret. És clar...Després venia la realitat de fer-les. Un altre decret, exigia que en cada escola d'Espanya devia haver una biblioteca. Si tenim en compte que el pressupost destinat era de 100.000 pessetes, encara que el valor de la pesseta fora molt diferent de l'actual, no eren diners, però sí que es va indicar a les escoles que tenien un major interès en posseir una biblioteca que ho sol·licitaren, i es varen arribar a fundar diversos milers de biblioteques. Biblioteques de cent volums només, però no sé si serà per l'afecte que jo els professava, que m'atrevisc a dir que estaven estupendament seleccionats. Hi havia lectura per als escolars majors i per a les persones adultes del poble: hi trobàvem des de les aventures d'Edgar Allan Poe i Julio Verne, a les biografies d'Alejandro Magno, de Jaume I, i de Napoleó Bonaparte, així com la literatura del Segle d'Or: Cervantes, Calderón, Lope de Vega o obres de la literatura més moderna, autors del segle XIX com Benito Pérez Galdós, llibres d'Antonio Machado, encara era prompte per a Federico García Lorca, però sí que hi havia llibres d'Alejandro Casona.

-I com arribava la informació sobre les Biblioteques Ambulants als ciutadans dels pobles?

Mitjançant els xiquets es difonia en el poble l'existència d'una biblioteca i que els adults podien vindre a per llibres. El sistema de biblioteconomia que manejava el mestre era enormement senzill, la persona que treia un llibre en préstec signava un paperet amb les seues dades i eixa era la fitxa de lector. En el revers del paper figuraven els llibres manllevats i tornats i el llibre tenia un sobre apegat on es guardava la fitxa. El ben cert és que a partir d'ací

es podien fer estadístiques estupendes sobre les lectures que més se sol·licitaven i les aficions dels lectors, per poder guiar-lo i recomanar-li nous llibres. Com que Maria Moliner ens havia dit que no es podia recomanar un llibre sense haver-lo llegit abans, doncs ens vam llegir tots aquells que el temps ens va permetre. Molts altres, com que venien molt seleccionats, ja els havíem llegit pels nostres estudis. En aquells dies havíem de sondejar els pobles per veure on instal·laríem més biblioteques, però com eren els primers dies de juliol, els mestres no hi eren, allà no hi havia més forces vives que els alcaldes i els capellans, que d'altra banda, estaven molt fugissers aquells dies perquè per a ells eren mals temps.

-I vostè..

Després em van destinar a fer les pràctiques a Massarrojos, el poble de la meua família, els del Comitè es van assabentar que jo tenia ja la carrera acabada i m'hi vaig fer càrrec de 85 xiquets. Una vegada començada la guerra, el poble havia augmentat en població escolar perquè hi havien vingut xiquets d'altres llocs i s'hi va formar un grup escolar amb vuit classes, i com jo vaig arribar el primer, vaig triar els més menuts. Nosaltres havíem après una pedagogia moderna i jo els demanava molt als xiquets, a més, tenia 19 anys i molta il·lusió i vocació. Els més majorets, que tenien vuit anys, i que ja sabien un poquet, acabaren sent els professors dels més menuts, tot seguint un sistema que es diu de monitors i que s'utilitza molt a Àfrica. És clar, jo vaig sol·licitar de seguida una biblioteca per a l'escola i me'n vaig fer càrrec. Encara garde un llibre a ma casa d'aquella biblioteca que no el toca ningú, concretament *Flor de Leyendas* d'Alejandro Casona, que m'estranya molt que no s'haja reeditat quan era el llibre que més es llegia i per això garde jo encara un exemplar.